

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK ŐSNYOMTATVÁNYAI.

A «Magyar Könyvszemle» 1887-diki folyamában jelentettük, hogy Hellebrant Árpád akadémiai könyvtártisztól «*A magyar tudományos Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke*» cím alatt a M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadásában megjelent az Akadémia könyvtárában található ősnymtatványok szakszerű leírása, melyből a szerző folyóiratunk 1880-diki folyamában közölt mutatványokat, ismertetve ezekben azon 1500 előtti ősnymtatványokat, melyek Magyarország történetére birnak vonatkozással.

Ezen munkáról, mely a magyar bibliographiai szakirodalom haladásáról tanuskodik, kívánunk ez alkalommal megemlékezni.

Midőn a tisztelt szerző ur munkáját, mint több évi tanulmányainak gyümölcset a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának benyújtotta, ez dr. Ábel Jenő és Csontos János bizottsági tagoknak adta ki bírálatra, kik azt 1883. decz. 8-án kiadásra a következő jelentéssel ajánlották :

Tisztelt Irodalomtörténeti Bizottság!

A munka, melynek bírálataival alulírottakat megbízni méltóztatt, az első önálló munka irodalmunkban, mely egy nyilvános hazai könyvtár ősnymtatványainak bibliographiai leírásával rendszeresen foglalkozik.

Szerzője azon bibliographiai iránynak híve, melyet irodalmunkban a bibliographiai és könyvtártani ismeretek terjesztésére a «Magyar Könyvszemle» inaugurált, s mely, midőn az általános bibliographia vívmányait a hazai bibliographiával összhangzásba hozni törekszik, egyúttal ennek rendszeres megállapításán és előbbre vitelén fáradozik.

Kiválóbb incunabulumok leírásával, a Bánfy-könyvtár Catalogusától kezdve a «Könyvszemléig» időközönként többször találkozunk irodalmunkban; de egy nyilvános könyvtárnak ősnymotatványait rendszeres raisonné Catalogusban úgy ismertetni, hogy a munka a bibliographiai tudomány mai színvonalán álljon s önálló egészet képezzen, e feladat Hellebrand Árpádnak, a m. t. Akadémia könyvtár-tisztjének jutott először osztályrészeül, ki munkájával ezen a téren mint úttörő lép fel irodalmunkban.

Alúlirottak szerző kéziratát alaposan átvizsgálták s azt részint az idézett segédkönyvekkel, részint pedig néhány kiválóbb incunabulummal összehasonlítva, annak tudományos értékéről bírálatukat, illetőleg jelentésöket a következőkben foglalják össze:

Szerző munkájában a M. T. Akadémia könyvtárának 466 ősnymotatványát öleli fel és írja le. A leírást bevezetés előzi meg, melyben az Akadémia könyvtárának rövid történetét, s az ősnymotatványoknak nyomdák és szakok szerinti kimutatását adja. Ezenkívül röviden elmondja azon elveket, melyek szerint a leírást készítette, felsorolja a segédkönyvekben nem található incunabulumokat és kiemeli a könyvtár legrégebbi ősnymotatványát (Augustinus de vita christiana seu de arte praedicandi é. h. és ny. nélkül, 1465—6) (?). A munka zömét az ősnymotatványok bibliographiai leírása képezi, melyhez a szerző ötféle indexet csatolt, u. m. index auctorum et rerum, index typographiarum, index typographorum, index systematicus és index operum usitatorum.

Szerző az ősnymotatványok határéveül az 1500-ik évet fogadja el, a mi alig számbavehető kivétellel ma az általános bibliographiai álláspont; az évvel jelölt incunabulumokat időrendben, az évnélkülieket betűrendben sorolja fel.

A leírásban általában Hain rendszerét követi; felhasználja azonban mind azon segéd munkákat, melyek a fővárosi könyvtárakban incunabulumokról találhatók. Ezen kívül az incunabulumok nagyobb részéhez latin kritikai jegyzeteket csatol, melyekben az Akadémia könyvtárában levő és a bibliographiai segédkönyvekben előforduló incunabulumok közt az eltéréseket feltünteti, minden nevezetesebb bibliographiai körülményt figyelembe vesz s általában a bibliographiai irodalom vívmányait és felfedezéseit, a mennyire lehetett, felhasználja és alkalmazza. E jegyzetek a Catalogus becsét jelentékenyen emelik, sőt

egyed-kétes incunabulumoknál vitás bibliographiai kérdéseket is tisztáznak.

Általában Hellebrandt munkája arról tanúskodik, hogy ezt szakférfiu készítette, ki az incunabulumok irodalmában teljesen otthonos, ismeri a segédforrásokat és a különböző bibliographiai felfogásokat, helyes érzékkel bír az anyag felosztásában és elrendezésében, szóval ura feladatának.

Mindezeknél fogva alulírottak véleménye oda járul, hogy a tisztelt Irodalomtörténeti Bizottság Hellebrandt Árpád föntemlitett munkáját, mint olyat, mely a bibliographiai tudomány mai színvonalán áll, a m. t. Akadémiának kiadásra ajánlani méltóztatssék.

Midőn azonban a munkát általánosságban kiadásra ajánljuk, kötelességünknek tartjuk annak fogyatkozásaira is felhívni az Irodalomtörténeti Bizottság figyelmét, s megjelölni azonmódozatokat és igazításokat, melyeknek keresztülvitelével azt kiadandónak javasoljuk.

1. A bevezetés újra-írandó és pedig magyar és latin nyelven. Adandó benne az Akadémia könyvtárának a mostaninál bővebb története, ezenkívül kifejtendők részletesebben azon elvek és módszer, melyek szerint szerző az incunabulumok leírását készítette. Utóbbiakról rövid statistikai kimutatás adandó s a legrégebb és legérdekesebb incunabulumok kiemelendők. A szerző által ismeretleneknek felsorolt 8 incunabulum külföldi segédforrások felhasználásával meghatározandó. Végül a bevezetés akkor írandó, mikor a munka már egészen ki lesz szedve s szerzőnek az összes incunabulumokról világos átnézete lesz.

2. A szövegben, vagyis az incunabulumok címbelei leírásában, a rövidítések feloldandók s a teljes cím rendes betűkkel közlendő. Technikai s egyéb tekintetek javasolják ezt. A rövidítések helyett azonban, melyek az incunabulumok typosainak hí characterét ugy sem adják vissza, a legnevezetesebb és legérdekesebb incunabulumok jellemző lapjairól hí hasonmások adandók.

3. Szerző kritikai jegyzeteinek latinsága egyes helyeken pongyola és gyarló levén, kívánatos, hogy azokat újból átdolgozza vagy egy szakférfiu által átnézesse.

4. Az incunabulumokon levő jellemző bejegyzéseknél a kor megnevezendő.

5. Minthogy a m. t. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága programjában elhatározta, hogy a magyarországi vonatkozású

dedicatiokat a mohácsi vészig külön munkában fogja közrebecsátani, ennél fogva a szerző által teljes szöveg szerint közölt hazai vonatkozású dedicatiók a Catalogusból kihagyandók s a tervezett adattárban közlendők.

6. Szerző munkájához, mint fönt említettük, ötféle indexet készítet. A munka használhatósága érdekében kívánjuk, hogy ezeket még egy index chronologicussal és egy index possessorummal bővítse.

7. A munka nyomtatásban körülbelül 15—18 nyolczadrétű ívet tenne ki. S mivel szerkezetére nézve Szabó Károly «Régi Magyar Könyvtár»-hoz legközelebb áll, alulírottak szerző tiszteletdíja fejében 30 forintot ívenként vélnék megállapítandónak.

8. Végül tekintve, hogy Hellebrant munkája úttörő munka irodalmunkban, melynek kiadása nagy figyelmet és pontosságot igényel, továbbá hogy a szövegnek és idézeteknek az eredeti példányokkal való összehasonlítása éber ellenőrzést s a munka technikai beosztása routinet és jártasságot igényel, czélszerűnek tartjuk, hogy az egy szakférfiu szerkesztése illetőleg revisiója mellett adassék ki.

Midőn ezen észrevételeket a t. irodalomtörténeti bizottság figyelmébe, a bírált munka tudományos értékének emelése szempontjából ajánljuk, kérjük, hogy bírálatunkat tudomásul venni s Hellebrant munkáját a felsorolt föltételek alatt a m. t. Akadémiának kiadásra ajánlani méltóztassék.

Budapest, 1883. decz. 7.

Dr. Ábel Jenő, Csontosi János,
az irodalomtörténeti bizottság tagjai.

*

Ezen jelentést az irodalomtörténeti bizottság egyhangulag elfogta s dr. Ábel Jenő indokolt indítványára a kiadandó munka szerkesztésével, illetőleg revisiójával Csontosi Jánost bizta meg.

Ez hozzáfogott a munka revisiójához, megkezdte Hellebrant Á. kéziratának az Akadémia ősnymtatványaival való összehasonlítását, de alig nézett át ezekből egynehányat, midőn 1884. őszén magán viszonyai vidékre szőlítetták, a fővárostól közel két hónapig távol volt, s a reábizott munka revisióját félbe kellett szakítania.

Nehogy tehát a munka kiadásában fönnakadás támadjon, az irodalomtörténeti bizottság annak revisiójával a másik bírálót,

dr. Ábel Jenőt bizta meg, ki ezentul a szerkesztési és revisionális munkálatokat elejétől végig egymaga végezte, az ő érdeme, hogy a munka jelen alakjában 1886-ban¹ került ki sajtó alól.

Ez a munka rövid genesise.

Ha most Hellebrant Árpád munkáját, a mint ma előttünk fekszik, a bírálók jelentésével összehasonlítjuk, azon eredményre jövünk, hogy a t. szerző a bírálat tanácsait, két pont kivételével, melyekről alább szólunk, figyelembe vette, munkáját azok szerint kügazította, mi által az nemcsak belértékben nyert, hanem, mint szakmunka általános irodalmi színvonalra emelkedett.

Midőn azonban ezt készséggel elismerjük, ki kell emelnünk azon anomaliát is, hogy a munka, daczára annak, hogy a Magy. Tud. Akadémia kiadványa, *a párhuzamos magyar czímlapon kívül* a szövegben egyetlen egy magyar szót sem tartalmaz.

Ezt, a Magy. Tud. Akadémia alapszabályai érdekében, melyek az Akadémiát a tudományoknak magyar nyelven való művelésére kötelezik, sajnáljuk, s még inkább sajnáljuk, hogy ez az Akadémia I-ső osztályának kiadványával történt, melynek hivatásánál fogva, a magyar nyelv és irodalom művelése egyik főfeladatát kell hogy képezze. Leiró munkáról levén szó, melynek a világirodalomban latin terminológiája van, nincs semmi kifogásunk az ellen, ha az egyes incunabulumok kritikai leírása, a szakirodalomban elfogadott gyakorlat szerint, latin nyelven történik. Ez a külföldi szakértők szempontjából a munkának csak előnyére lehet. De ha e munka a M. T. Akadémia kiadványa, melynek első sorban a magyar és csak második sorban, mikor idegen nyelvű hazai források kiadásáról van szó, az idegen irodalom művelése lehet feladata, óhajtottuk volna, hogy a bírálók jelentése értelmében a t. szerző a munka előszavát nem csak latinul, hanem párhuzamosan magyarul is adja ki s ezzel a munka akadémiai jogosultságát indokolja. Az Akadémia

¹ A munkának két czímlapja van, magyar és latin. Magyar czíme a következő: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke. Összeállította Hellebrant Árpád könyvtártiszt a Magyar Tudományos Akadémiánál. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Budapest 1886. Latin czíme pedig így szól: Catalogus Librorum Saeculo XV. impressorum quotquot in Bibliotheca Academiae Litterarum Hungaricae asservantur descripsit Arpadus Hellebrant Bibliothecae Acad. Litt. Hung. Adjunctus. Budapestini 1886. 8r. XIII+379 l.

osztályai közül a II-dik levén az, melynek feladatához a hazai, de idegen nyelvű, történeti források kiadása tartozik, ezen feladatot mindig úgy oldotta meg, hogy kiadványaiban magát a szöveget a forrás eredeti nyelvén, de a kivonatot (rubrumot), a kritikai jegyzeteket és az előszót mindig magyar nyelven közölte. S midőn néhány évvel ezelőtt arról volt szó, hogy egy jeles történészünknek több kötetre terjedő, a hazai források szövegkritikai kiadását magában foglaló munkája latin nyelven, a II. osztály költségén adassék ki, az osztály, illetőleg a történelmi bizottság, annak kiadását csupán azért, *mert latin nyelven volt írva*, megtagadta, és csak a munka segélyezését határozta el. Ezt mi az Akadémia alapszabályai értelmében helyesnek tartjuk s ezért szerettük volna, ha a szerző munkájában az előszót magyar és latin, a mint a bíráló kívánta, s nem csupán latin nyelven írja vala s ezáltal könyvének magyar voltát documentálja. Még a «*Monumenta Vaticana Regni Hungariae*» című vállalat is a latin előszó mellett párhuzamosan közli a magyar előszót is, hogy a vállalat magyar voltát jelezze, annál inkább megkövetelhető ez oly könyvtől, mely nem forrásokat hanem leírásokat közöl s nem az Akadémia segélyezésével, de annak kiadásában jelenik meg. Ez az egyik. Második kifogásunk az, hogy a munkához semmiféle facsimile nincs mellékelve. Pedig ezt a bírálók kívánták.

A mi a munka beosztását illeti, szerző a latin előszóban az Akadémia könyvtárának és az ősnymtatványok gyűjteményének rövid történetét és helyek szerinti statisztikáját adja. Ezután Hain nyomán fejtegeti irodalmi álláspontját, mért fogadta el ezeknek leírásában az 1500-dik évet határévül és felsorolja azon ősnymtatványokat, melyeket meghatározni nem tudott. Ezek a következők:

1. Aesopus. Latine per Rimicium. Mediolani Gasparus de Cantono 1480. 4°.

2. Calendarium 1483. s. l. 12°.

3. Albertanus Causidicus de arte loquendi et tacendi, Coloniae 1486. 4°.

4. Albertus Magnus de mirabilibus mundi s. l. et a. 4°.

5. Aristoteles oeconomica, cum commento Joh. Versoris s. l. et a. (Coloniae).

6. Gesta Romanorum. S. l. et a. Fol.

7. Mirabilia Urbis Romae. S. l. et a. 12°.

Ezeknek meghatározása a jövő kutatásoknak van föntartva.

Az előszó után következik a könyv első része, melynek «Libri cum loci et anni nota» a czíme s az évszámmal és helylyel megjelölt ősnymotványok időrendi leírását foglalja magában. Ezeknek száma 354-re megy s leírásuk 262 lapot vesz igénybe.

A leírásban szerző Hain és Panzer módszerét követi, legelőször adja az ősnymotvány évszámát és a nyomda helyét, továbbá a címét dült betűkkel, ezután közli a könyv teljes címét a mint ez Hainban, Panzerben és más segédkönyvekben előfordul, ezután petittel latin nyelven teljes bibliographiai apparatussal adja a könyv sajátságainak kritikai leírását és végül minden egyes könyvnél cursiv betűkkel felsorolja az általa használt segéd-munkákat.

A keltezett ősnymotványok sorozatát *Joannes de Aurbach Summa de Sacramentis* című, Augsburgban 1469-ben reutlingeni Zeiner Ginther nyomdász műhelyében megjelent, ivrétű munka nyitja meg, mely az Akadémiának legrégebb keltezett ősnymotványa; és *Sallustius (Crispus) Opera cum Commentariis Laurentii Vallae et Omniboni Leonicensi in bellum Catilinarium et Soldi in bellum Iugurtinum* című, Velenczében 1500. jul. 20-án Tacuini János nyomdász műhelyében megjelent ivrétű munka zárja be, mely az akadémiai könyvtár legfiatalabb keltezett ősnymotványa. A munka II-dik része az év és hely nélküli ősnymotványok leírásával foglalkozik, (Libri nota anni carentes), melyeket a szerző betűrendben sorol fel. Ilyen év és hely nélküli ősnymotvány a munkában van összesen 112. Ezek közt a legbecsesebb: *Augustinus: (S. Aur.) De Doctrina Christiana seu de arte praedicandi* című, ivrétű munka (389. sz.), mely valószínűleg Strassburgban Mentelin nyomdájában 1465--1466. körül jelent s elsőrendű bibliographiai ritkaság.

Ezen ősnymotvány megvan a budapesti egyetemi könyvtárban is, a mint ezt az 1882-dik országos könyvkiállítás «Kalauzá»-ból tudjuk.

Szerző az év- és helynélküli ősnymotványokat 60 lapon tárgyalja s az első részben felsorolt 354 ősnymotvánnyal együtt, munkájának leíró része 325 lapot tesz ki.

Örömmel constatáljuk, hogy a munka mind az Akadémiának, mind a szerzőnek, mind pedig a szakirodalomnak becsületére válik.

A szerző ebben oly szakembernek mutatja be magát, ki a bibliographiai irodalomban úgy, mint az incunabulumok irodalmában egészen otthonos, tárgyát nemcsak ismeri de szereti is, s a mit autodidact uton elsajátított, azt nem csak tudja, hanem rendszeresen alkalmazza is. Munkája a magyar könyvtári viszonyok haladásának s a «Magyar Könyvszemle» instructiv és termékenyítő hatásának legpraegnansabb kifejezése.

Ha most a felsorolt ősnymotatványokat figyelemmel vizsgáljuk, azon eredményre jövünk, hogy ezek közt első rendű bibliographiai ritkaság, milyenek a Guttenberg és Fust-féle biblia, az 1457. és 1459-diki Psalterium, az 1459-diki Durandi Rationale, az 1461-diki Boner-féle Edelstein és ezekhez hasonló ritkaságok vagy más ritka hártanyomtatványok nincsenek. — Vannak azonban köztük 1465—1500-ig 146 európai nyomdából oly becses művek, hogy ezek közt a bibliographus, az irodalomtörténész és történész sok érdekes és tanulságos dolgot fog találni.

Ezen ősnymotatványok városok és nyomdák szerint így oszlanak meg:

Augsburgból	van	63	munka	10	nyomdából
Baselből	»	27	»	9	»
Bécsből	»	2	»	2	»
Bolognából	»	6	»	3	»
Boroszlóából	»	1	»	1	»
Brixenből	»	3	»	1	»
Brünnből	»	1	»	1	»
Burgdorfból	»	1	»	1	»
Deventerből	»	2	»	2	»
Esslingenből	»	4	»	1	»
Florenczből	»	2	»	1	»
Hagenauból	»	7	»	1	»
Heidelbergből	»	1	»	1	»
Kölnből	»	37	»	4	»
Langingenből	»	1	»	1	»
Lipcséből	»	11	»	4	»
Lyonból	»	4	»	3	»
Mainzből	»	2	»	2	»
Mantuából	»	1	»	1	»
Meiningenből	»	3	»	1	»

Milanóból	van	6	munka	4	nyomdából
Nürnbergből	»	44	»	4	»
Paduából	»	3	»	2	»
Párizsból	»	3	»	2	»
Passauból	»	4	»	2	»
Reutlingenből	»	1	»	1	»
Rómából	»	11	»	7	»
Rostockból	»	1	»	1	»
Speierből	»	4	»	1	»
Strassburgból	»	63	»	10	»
Trevisoból	»	3	»	3	»
Ulmból	»	10	»	1	»
Velenczéből	»	141	»	54	»
Veronából	»	2	»	1	»
Vicencából	»	2	»	2	»
Winterburgból	»	1	»	1	»

Ezen statisztikai kimutatásból is következtethetjük, hogy a nyomdászat azon városokban vert legelőbb erős gyökeret, melyek mint elsőrendű kereskedelmi emporiumok voltak nevezetesek. Ezekből különösen Velence emelkedik ki, mely az ősnymtatványok közt egymaga 141 munkával és 54 nyomdával van képviselve.

A munka 326—377. lapjait a különböző indexek foglalják el, a mint azt a bírálók jelentése kívánta. Az első indexben a felsorolt munkák betűrendben szerzők és tárgyuk szerint, a másodikban szakok szerint vannak csoportosítva. Ezután következik a chronologicus index, a városok és nyomdászok betűrendes jegyzéke és végül a bírálók javaslatára egy *index possessorum*, mely a könyvek provenientiájára nézve bir fontossággal.

Ezen indexből megtudjuk, hogy a Magy. Tudom. Akadémia incunabulumai 225 különböző külföldi és hazai könyvbirtokostól származnak, kiknek egykorú bejegyzéseik egészen a XV. századig nyulnak fel s a «habent sua fata libelli» ismert mondás igazságát élénken illusztrálják.

Ezen bejegyzésekből kiemeljük a magyarországi könyvbirtokosokat, melyek betűrendben így következnek: Buda Georgius 1545-ből (a 295. számú könyv): Foris Gregorius plebanus Segesdensis 1509-ből (a 272. sz. k.), gyöngyösi ferenczrendi zárda 1758-ból (a 138. és 315. sz. k.), Hinka Josephus a XIX. századból, Janko-

wich Nicolaus 1789-ből (a 330. sz. k.), Jeszenszky Michael de Nagy-Jeszen 1666-ből (a 255. sz. k.), Kovachich Mart. Georg. a XIX. századból (a 341. sz. k.), Kováts Joannes 1771-ből (a 90. sz. k.), Kresznerics Franciscus parochus Sághensis a XIX. századból (a 30. sz. k.), Madách Emericus 1862-ből (a 225. sz. k.), Marias (?) Alexander magister hospitalis 1553-ből (a 324. sz. k.), Oltványi Paulus pastor Földeakiensis a XIX. századból (a 90., 344. sz. k.), Ordódi Emericus 1636-ből (a 108. sz. k.), Pinnerius Johannes a XVII. századból (a 269. sz. k.), Sagl Dániel Secretarius dom. Pauli Festetich a XVIII. századból (a 90. sz. k.), Sándor Stephanus 1794-ből (a 243. sz. k.), Schaider Pál Cremnicianus 1490-ből (a 422. sz. k.), Siebenbürger Dominicus 1586-ből (a 339. sz. k.), Strigoniense Capitulum a XVII. századból (az 53. sz. k.), Szelepcényi Franc. Lohroncii, baccal. 1588., 1591-ből (a 33. sz. k.), Szluha Franciscus 1697-ből (a 224. sz. k.), comes Teleki Ladislaus, Comitissa Teleki Mária a XIX. századból (a 330. sz. k.), Vasvári Residentia 1781-ből (az 52. sz. k.) és Werner Adamus Med. Doctor a XVI. századból (a 409. sz. k.).

Mindezek a magyarországi könyvgyűjtők történetéhez nyujtanak adalékokat.

Az indexek sorát a szerző által használt segédkönyvek jegyzéke zárja be, mely arról tanuskodik, hogy szerző nagy irodalmi tájékozottsággal oldotta meg feladatát.

Ezen jegyzékből azonban kimaradt egy igen fontos munka, mely szerzőnek az incunabulumok leírásában alapul szolgált, melyre munkájában majdnem minden lapon hivatkozik t. i.: *Hain: Repertorium Bibliographicum* című munkája, a mi bizonyára csak elnézésből történhetett.

Ezzel a munka ismertetését befejeztük s megjelenését, mint a hazai bibliographiai irodalom haladását, üdvözöljük.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a munka technikai kiállítása a dolog természeténél fogva bizonyos nehézségekkel járván, ezeket a Franklin-Társulat nyomdája fényesen oldotta meg, a munkához külön betűket, nyomtatási jeleket és jelzőket öntetett s az egész kiadást oly szépen és izlésesen szerelte fel, hogy az a külföldi hasonló kiadásokkal méltan kiállja a versenyt.

Ezt a Franklin nyomdának elismert haladása érdekében ezen a téren is szívesen kiemeljük.